

HAYRİYYE-İ NÂBİ, LUTFİYYE VE TELEMAK AYNI YÜZYILLARIN FARKLI KÜLTÜRLERİNDEN ÇOCUKLARA ORTAK NASİHATLER

Nazire ERBAY*

Özet

Millî değerlerini bilmeyen, evrensel bazı kabullerden habersiz, bilimden uzak nesillerin kendi milletine hatta insanlığa tehlikeli olacağı düşüncesiyle çocukları ve gençleri eğitime işi, sadece devlete ait bir görev değil, aynı zamanda sanatçılar tarafından da yüzyıllardır vazife olarak görülmüştür.

Günümüzde ‘global ahlak ilkeleri’nin varlığı bazı değerlerin evrenselliğini, bu değerlerin yüzyıllardır değişmeden kaldığını gösterir. Varlığı kabul edilen bu değerlerin önemi edebi ve dini eserlerin incelenmesiyle bir kez daha açığa çıkmaktadır. Bireyin, toplumun mutlu yaşaması için dünyevi kıymetlerin, fiziksel güzelliğin, paranın, insanlar arasındaki ırk ayırımının, sosyal konumun bir tarafa bırakılması gerektiği nasihat içeren eserlerde vurgulanmaktadır. Ayrıca devlet yöneticisinin toplumsal barışı, huzuru yakalayabilmesi aynı şekilde bazı ahlaki değerlerinin iktidarı boyunca söz konusu olması gerekmektedir.

17. yüzyılın hikemî üsluptaki ismi Nâbi Hayriyye’yi, Sümbülzâde Vehbi Lutfiyye’yi oğullarına nasihat etmek amacıyla yazarlar. Batı medeniyetine ait Telemak da Nâbi’nin eseriyle aynı yüzyılda Fenelon tarafından kaleme alınır. Eser, hocası Mentor tarafından eğitime tabi tutulan Telemak’ın maceralarını anlatır. Eser; eğitici, nasihat verici, çocuğu hayata hazırlayıcı özellikleriyle dikkat çeker.

Bu çalışmada çocuklara ve gençlere nasihatler veren klasik Türk edebiyatının önemli iki eseri Nâbi’nin Hayriyye’si ile Sümbülzâde Vehbi’nin Lutfiyye’si Batı kültürünün birçok değerini yansıtan Telemak’la benzer içerikteki nasihatleriyle değerlendirilecektir. Çalışmada, aynı yüzyıllarda, farklı coğrafyalardaki benzer siyasi karışıklıkların içinde yazılan Nâbi’nin ve Fenelon’un eserlerine ‘özellikle’ dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hayriyye, Telemak, Lutfiyye, çocuk, nasihat

HAYRİYYE-İ NÂBİ, LUTFİYYE AND TELEMAK COMMON ADVISES TO CHILDREN FROM DIFFERENT CULTURES-SAME CENTURIES

Abstract

Considering generations which doesn’t know national values, ignorant for some universal assents and far from science are dangerous for their own nation, even for humanity; educating the children and teens is not only a duty of governments but also it is a duty of artists.

Recently the idea of “global moral principles” must be internalized by all shows that some values are universal even more same for centuries. This claim has been proven via analyzing the literal and religious pieces. For individuals and society to live in peace, all pieces emphasize that mundane anxiety, physical beauty, money, racism and social status must be abandoned. Moreover for governor to establish the social peace, he must consider the certain necessities.

* Yrd. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, erbayn@hotmail.com

Nabi, representative of hikemi movement in 17th century, wrote Hayriyye and Smblzade Vehbi wrote Ltfiyye in order to give advises to children. Telemaque, belong to western civilization, was written by Fenelon in the same century. The piece narrates the adventures of the Telemaque who was trained by his master, Mentor. The piece is recognized by its features of educating, advising aspects and preparing kids to the life.

In the present study Hayriyye of Nabi and Ltfiyye of Smblzade Vehbi, two important pieces of classical Turkish literature in terms of advising to children and teens and Telemaque which reflects a lot of features of Western culture is compare with regards to their similar advises. In this study pieces of Fenelon and Nabi, written in similar political disputes and same century but different geographical areas, are especially remarked.

Keywords: Hayriyye, Telemaque, Lutfiyye, child, advise

Giriş:

Her millet, kendi kltrne ait değerleri yeni yetişen nesillere aktarmak için ‘‘milli eğitim’’ politikaları geliştirir. Geleceğin emanet edileceği geen nesiller, kendisine verilenleri almaya hazır yaratılıştadırlar. Kendi değerlerini tanımayan, evrensel bir takım kabul ya da retlerden habersiz nesillerin milleti hatta insanlık için tehlikeli olacağı bilinciyle onları eğitme, yönlendirme sadece devlete ait bir görev değil, aynı zamanda sanatçılar tarafından da yüzyıllardır bir vazife olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda insanlığın var oluş tarihinden itibaren ocuk yetiştirmeye ve eğitmeye büyük önem verildiği açıktır. Çocuğun topluma kazandırılmasını amaçlayan bu eserlerin özellikle ebeveynleri de yönlendirici etkisi olduğu muhakkaktır.

Toplumun kültürel değerlerini ister Doğu, ister Batı toplumuna ait olsun tarihini ve edebi eserlerini inceleyerek tanımak, onlar hakkında yorum yapmak mümkündür. Doğu ve Batı kültürleri ilk bakışta yaşam tarzı, inanışlar, toplumsal değer yargıları bakımından birbirinden farklıdır. Fakat bilinir ki, insanlar yeryüzünde var olduğundan beri bazı ortak kabul ve retleri gerek din, gerek insan gerekse gelenekselliğin getirileriyle geliştirmiştir. Günümüzde ‘global ahlak ilkeleri’ anlayışının benimsenmesi olarak düşünülen bazı değerlerin aslında yüzyıllardır var olduğu bazı eserlerin incelenmesi ile bir kere daha ortaya çıkacaktır. Bireyin, toplumun, devlet yöneticisinin toplumsal barış ve huzuru yakalayabilmesi için; dünyevi kıymetleri, fiziksel güzelliği, parayı, insanlar arasındaki ırk ayırımı, sosyal konumu vb. bir tarafa bırakması gerektiği, özellikle üzerinde durulacak olan oğt içerikli edebi eserlerde, tür ve Őekil kaygısı olmadan sıklıkla vurgulanmaktadır.

Genel anlamda klasik Türk edebiyatının edebî ürünleri arasında bazen içerik, bazen de anlatım tekniği bakımından bugünün çocuklarının bile dikkatini çekebilecek nitelikte eserler mevcuttur. Fakat okuyucu kitlesi olarak doğrudan çocuğu hedef alan, onlara nasihatler veren edebî ürünlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Çoğu büyükler için yazılmasına rağmen çocukları ilgilendiren “nasihat-nâme” veya “pend-nâme” niteliği taşıyan bu edebî ürünlerde, daha çok okul dönemine gelmiş çocuklara doğrudan öğüt verme yoluna gidilir. Bu sayede o dönem eğitim sistemi hakkında dolaylı da olsa bilgi sahibi olunur. Klasik Türk şairleri eserlerinde, kendi dönemlerindeki çocuklara bazen doğrudan bazen de benzetmeler ve mecazlarla eğitici, yol gösterici bilgiler verirler. Bu bilgiler arasında çocuğun yetişmesinde, iyi bir vatandaş olmasında anne ve babanın yanı sıra çevrenin etkisinin çok fazla olduğu ayrıca vurgulanmaktadır.¹

Farklı Kültürlerinden Çocuklara Ortak Nasihatler:

17. yüzyılın hikemî üslup denince akla gelen ilk ismi olan Nâbi (1642-1712), eseri Hayriyye’yi, oğlu Ebu’l-Hayr Mehmet Çelebi’ye nasihat verme maksatlı yazar. Eserin gerçek adı Hayr-nâme’dir. Nâbi oğluna “Babanın nefesi evlat üzerinde etkilidir. Kulağına küpe olsun diye gönül madeninden çıkardığım incileri nazım ipliğine dizdim.” ifadelerini kullanır.² (Kaplan, 2008, s. 64) Aynı şekilde Sümblüzâde Vehbi (1718-1808) Lutfiyye adlı eserini, oğlu Lutfullah’a hasta yatağında ‘baba nasihatının bir ömür boyu süreceği’ düşüncesiyle nasihat kitabını yazmaya karar verir. Vehbi kabul etmese de Nâbi’nin Hayriyye’sinden etkilenmiştir. (Beyzadeoğlu, 1986, s.18) İki eserin dikkatli tetkiki bu düşünceleri destekler niteliktedir. İslâmî kültürle yetişen çocuklara nasihat niteliğindeki bu iki esere benzer şekilde Batı kültürüne ait Telemak -Les Aventures de Télémaque- ya da Telemak’ın Maceraları da Nâbi’nin eseriyle aynı yüzyılda Fénelon (1651-1715) tarafından yazılmış ve eser 1699’da yayımlanmıştır.

Bu çalışmada; Telemak’ın Tanzimat dönemindeki çeviri gerekçesi, eserin yazıldığı zaman siyaset felsefesi tarihinde Eflatuncu (Platoncu) fikirlerin diriltilmesi çabaları içinde değerlendirilen Fenelon’un eserinin Kral XIV. Louis’in mutlakiyetçi yönetiminin bir hicvi olarak görülmesi, Mısırlıların maddi zenginliği, büyük bilgeliği, felsefe ve adaleti hakkında görüşleri veya Mısırlıların bu özelliklerinin Yunanlıların içinde buldukları aşağı durum ile özel olarak karşılaştırılmaları³ gibi fikirlerin dışında eserdeki evrensel insanî değerlerle örtüşen

¹ Eydur, A. <http://www.ozgurpencere.com>

² Çalışmadaki Nâbi-i Hayriyye ile ilgili alıntılar adı geçen baskıdan yapılacaktır.

³ Armağan, M. <http://www.yagmurdergisi.com.tr>

nasihatler dikkate alınacaktır. Çalışma, çocuklara ve gençlere nasihatler veren klasik Türk edebiyatının önemli iki eseri Nâbi'nin Hayriyye'si ve onu takiben Sümbülzâde Vehbi'nin Lutfiyye'si, Batı kültürünün birçok değerini yansıtan Telemak'la benzer içerikteki çocuklara yönelik nasihatlerle değerlendirilecektir. İncelemede farklı kültürler olmasına rağmen aynı yüzyıllarda yazılan Hayriyye ve Telemak üzerine 'özellikle' dikkatler çekilecektir.

Bu eserlerden Telemak'ta Fenelon, XIV. Louis tarafından geleceğin kralı Burgundy dükünün eğitimi için görevlendirilen prence fabllar, diyaloglar hazırlar. Amaç, hem prensin devlet yönetiminin kurallarını ve inceliklerini, hem insanî birtakım değerleri hem de Batı kültürünü özellikle Yunan mitolojisini öğrenmesidir. Eserde, XIV. Louis'nin politikasını eleştiren bir kurgu söz konusudur. Roman da zaten dolaylı olarak bu amaca yöneliktir. 1693-94 yıllarında yazılan eser, devlet yönetimi konusunda verdiği derslerle, barışçıl diplomasi anlayışıyla evrensel değerlere ışık tutar. Bu kitap aracılığı ile hocası prence; insan sevgisi, halk sevgisi, savaş ve zorbalıktan nefret gibi duygu ve düşünceleri aşlamak istemektedir. ⁴ Eser, bu niteliklerinin yanında ahlâkî, siyasi öğütler içerdiği için Nâbi'nin ve Sümbülzâde Vehbi'nin eserleri gibi hikmet kitabı niteliği de taşır. (Alpaslan, 2007, s. 3-17) Cemil Meriç, Telemak bir roman değil, bir ahlak kitabı, daha doğrusu bir siyasetnamedir ve Fenelon, veliahta devlet idaresini öğretmek için yazdığı Telemak'ta mitolojiyi süs olarak kullanır, hikâye bir vesiledir, ifadeleriyle bu fikre destek verir (1980, s. 196).

Nâbi'nin yaşadığı 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu artık duraklamadan gerileme devrine geçmiştir. Zayıf sultanlar, güçsüz merkezi otorite, yönetimdeki bozukluk, siyasi ve ekonomik alanda büyük zaaf, işsizlik, asayiş bozulan taşra; mal, can ve ırz güvenliği kalmadığı için göçen halk, büyük şehirlere yığılma, çeşitli reform denemeleri, çöküntüsü artık başlamış bulunan imparatorluğun görüntüsünde yer alan hususlardır (Kaplan, 2008, s. 99).

Dönemleri itibariyle mevcut bu sosyal yapılarla, özellikle Hayriyye ve Telemak, bütün insanların kabul edeceği ortak değerleri yansıtan nasihat içerikleriyle birçok yönden çocukları ve gençleri aynı hususlarda uyaran eserlerdir. Yalnız eserlerin farklı üslup, kurgu ve tür ile kaleme alındıklarına dikkat çekmek gerekir. Belirleyici bir nitelik olarak, farklı kültürlerle ait üç eserin ele aldıkları birçok konuda ortak noktalarda kesiştikleri bir gerçektir. Bu ortaklık en başta çocuğun ve gencin muhatap alınmasında kendini gösterir. Bahsedildiği gibi her ne kadar

⁴ Kaynardağ, A., <http://arslankaynardag.blogspot.com.tr/2009/07/turk-yazn-ve-dusunce-tarihinde-utopya.html>

Telemak, Batı kültürünün önceliklerinden, mitolojik unsurlardan (s. 145-149) bahsetse de evrensel bir takım değerler, çocuğa verilen önemdeki ‘bir olmayı’ da yansıtması bakımından önemlidir. Bu birliktelikte çocuğun toplum içindeki varlığının önemi, içinde bulunduğu topluma ait bir takım değerlerden haberdar olması gerektiği ve bu doğrultuda çocuklara nasihat vermenin gerekliliği genel anlamda üzerinde durulan konular arasındadır.

Üç eserde ortak konulardan en çok göze çarpanlardan biri, terbiye ve güzel ahlâkla ilgili değerlendirmeler, nasihatlerdir. Nâbi eserinde adım adım örnek insan tipi çizer. Bu insan tipinin özellikleri sosyal ve psikolojik yönden çeşitli nasihat başlıkları adı altında verilir. Çocuğa nasihat edilmesi, çocuğun eğitimi, terbiye edilmesi gibi konuların belli merkezlerde özellikle yapılması, bu konunun ciddiye alınması gerektiğine dair görüşler Telemak’ta dikkat çekilen hususlar arasındadır. “...çocukların ta’allüm ü terbiyeleri bâbında mektebler inşâ vü küşâd ettirip familyaların bâ-husûs havâss-ı nâsın hüsn-i imtizaçlarına nezâret etmek ...” (s. 129; 38, 42, 48, 141, 189) Yine Nâb-i Hayriyye’de edeb ve hayâyı elden bırakmamak gerektiğine dair ifadeleri vardır. Edebiyat, insanın süsüdür. Edepsiz insan şeytana uymuştur.

588 Şermdür gaze-i rûy-ı îmân

Bî-hayâlık iki ‘âlemde yamân

589 Hüsn-i hulk ile gözet âdâbı

Gör hayâtunda olan şâdâbı

591 Bî-edeb olmagıla oldı hasûd

Dergeh-i rahmet-i Hak’dan merdûd (s. 221-223)

Telemak’ta da terbiye ve ahlâkla ilgili ifadelerin yanında, insanın nefsi anlamda kendisiyle mücadelesinin gerekliliğini ve insanın eğitimini aldığı meslekte çalıştığı zaman nefsinin bazı heveslerden alıkoyacağını, bu şekilde de örnek bir kişi olacağına dair ifadeler yer alır. “Hırs ü hazz-ı nefsi için açılan harb, düşmandan ziyâde bâdî-i azlemin mülküne mazarrat edeceği mücerredir.” (s. 156), “Terbiyye olduğum meslekte bulunur ve bu yolda fedâ-yı nefsi eder isem emsalime ibret-bahş olurum” (s. 56-48-63-73-101-105-135-150-156-181-193 vb.).

Ele alınan eserlerde yazarların hem kendi dönemlerine ait, hem de gelecek nesillere yönelik devlet yönetimi ve idaresi, ilave olarak hükümdarların özellikleriyle ilgili bilgiler vardır. Nâbî’nin ve Sümbülzâde Vehbi’den farklı olarak bir olay örgüsü içinde öğütlerini sıralayan Fenelon, Telemak’ta “Ber-hayat olduğu takdirde şayet vatanında bulacak veyahut onun yerine

kendisi gibi ahâli-perver bir hükümdar olacak olduğunuzdan itâkiye'ye avdet ve valideniz rahat ü muhafazasına himmet etmeniz daha münasip olur.”(s. 41) cümleleriyle öğrencisinin iktidara geldiği zaman halkına ve ailesine hizmetinde bir kusur etmemesini salık verdiği görülür. Telemak, eğiticisi Mentor’la yaptığı sohbette tebaasındakilerle ilişkisi ile ilgili soruya verdiği cevapta “Bak Telemak, siz de pederiniz hükümetine nâ’il olduğunuzda teb’anızı vâlid veledi ve led vâlidı severcesine sevip ve zâtınızı sevdirmeye ve rif’at ü servet ü rahatları ancak sayenizde husûl bulmuş olduğunu söylettirmeye dikkat etmelisiniz.” (s. 44) gibi ifadeleriyle yönetici olan kişinin kendilerini halkına sevdirmesinin gerekliliğini, halkın rahatının onlar sayesinde olduğuna dair insanlarda bir bilinç oluşmasının lüzumunu ısrarla öğütlediği tespit edilir. Telemak’ın hocası öğrencisine halkla her ne durum olursa olsun onlarla her şeyi paylaşmasının gerektiğini, onlara karşı açık olmak gerektiğini dair öğütleri talebesine özellikle sıralar. “Daima aldanmaktan korkup, aldandığınız takdirde halka bildirmekten ihtirâz etmemeli, ahâlîyi sevip sevilmeğe fazîletini hâtırdan çıkarmayıp hâkim ü mahkûm beyninde mahabbet olmayınca ihâfe iktizâ eder ise hâter-nâk ilaç alırcasına keder ü esef ile isti’mâl etmeli, bir maslahata ibtidâdan mukaddem intihâsını düşünüp ba’de’l-mübâşere gayur ü sâbit-kadem olmalıdır.” (s.193) Buna paralel toplumda huzuru zeminini oluşturmak için, halka ağır vergilerle eziyet etmekten sakınılması gerektiği Telemak’ta dikkat çeken diğer öğütler arasındadır (s. 126).

Aynı şekilde Lutfiyye’de devlet idarecisi olduğunda halka zulmedilmemesi gerektiğine, makam sevgisinden vazgeçilmesi gerektiğine dair benzer ifadeler yer alır.

764 Eline girse de farza fırsat

Eyleme zulm-i ‘ibâda cür’et

768 Câhını alıp çâh bilüp dünyanın

Öyle pek üstüne düşme anın

769 Hubb-ı câha düşen erbâb-ı mihen

Kendüye hazır ider çok düşmen

771 Lik sen zulme heveskâr olma

Oldığın kârda gaddâr olma”⁵ (Tandır, 2011, s.186)

⁵ Çalışmadaki Lutfiyye-i Vehbi ile ilgili alıntılar adı geçen baskıdan yapılacaktır.

Nâbi'nin Hayriyye'sinde de makam mansıp hırısından oğlunu koruma maksatlı ifadeler, halka hizmetin önemini vurgularken dünyanın geçici olduğuna dair hatırlatmaların içinde yer alır.

1131 Mansıp u câha heveskâr olma

Taleb- 'izzet için hâr olma

1133 Zillet-i 'azline değmez nasbı

Sarfına ser-be-ser olmaz gasbı

1137 Nâmı pür-kevkebe câhı 'ali

Lîk düzahda geçer ahvali (s. 271)

Bilimin bir güç ve insanlar doğadaki ve toplumdaki çelişmeler ve değişmeler hakkında bilimsel bilgilere sahip oldukları ölçüde olayların üstesinden gelerek umutlarını gerçekleştirme olanağına sahip oldukları muhakkaktır.⁶ Çocuklara yönelik nasihatlerde de insanoğlu her dönem çalışmanın, üretmenin ve bilimin önemli olduğuna dair ifadelerde bulunur. Bütün kültürlerde ilme ve ilim adamına önem vermenin gerekliliği değişik kaynaklarda belirtilir. Geleceğin teminatı, toplumun refahı açısından ilim gerekli, bilinenlerin yenilenmesi, sağlamlaştırması, geliştirmesi ve toplumun donanımlı hale gelmesi için ilim adamlarına saygı önemlidir. Telemak'ın eğitimi sonunda eğitime, terbiyeye, tecrübeye, ilim sayesinde kendini var etmenin ve dünyayı tanımanın mümkün olduğuna dair Mentor adlı eğiticinin ifadeleri dikkat çeker: "Sizin kadar hiçbir merd-i fâninin terbiye vü ta'limine ihtimâm etmedim. Bilmediğiniz yerleri gezdirip vü ta'limine ihtimâm etmedim. Bilmediğiniz yerleri gezdirip garklardan ve cenglerden kurtardım. Tecârib-i kesîre ile sıdk u kizb-i eşyâyı ve nîk ü bed-i dünyâyı öğrettim." (s.192) Bu bağlamda eserde hayatı boyunca kitap, ilim ve eğitimle kendini geliştiren insanların herhangi bir sıkıntı ile karşılaştıklarında ilme sığındıkları aktarılır: "Kesb-i 'ilm ü kemâli hevâyı nefsanîyyesine takdim edenler ne muhterem âdemlerdir ki, böyle bir hâl-i tâkat fersâyaya uğradıklarında kendilerini sermâye-i ma'lumat-ı müktesebeleriyle eğlendirirler" (s. 47,65).

Nasihatlerini şiir diliyle aktaran Nâbi, Hayriyye'sinde ilim ve âlim hakkında söylenmiş birçok mısra, aynı yüzyılda yazılan Telemak ile benzer özellik göstererek çocuk ve gençlere tavsiyelerde bulunulur.

⁶ Ortaş, İ. <http://www.genbilim.com>

- 294 İlmür mâsıta-i rûy-ı vücûd
İlmür vâsıta-i bûd u be-bûd
- 297 İlmür zâbıta-i câh u celâl
İlmür râbıta-i berr ü nevâl
- 298 İlm bir lücce-i bî- sâhıldür
Anda âlim geçinen câhıldür (s.198)
- 530 Öyle câhillere sen olma karîn
Uzak ol kim olasın Hakka yakın (s.50-139)

Telemak'ta çocuklara günlük hayatlarında ya da devlet idaresinde bulduklarında halka karşı uygun lisanın kullanılmasının gerekliliğinden bahsedilir. Bu durumdan halk tarafında kabul göreceği ve halkın sevgisinin bu sayede kazanılacağına dair ifadeler yer verilir. Bunun gibi Nâbi'nin eserinde de çocuklara neredeyse aynı uyarılarda bulunulur. Toplum içinde yahut büyüklerin yanındayken nasıl konuşulması gerektiğine dair yol gösterici uyarılar burada dikkat çeker:

“Nestor, fesâhat-ı lisân ve talâkât-ı beyân ile meclislerde re'yini kabul ettirir ve ordularda tavâ'if-i askeriyenin şemâletlerini kestirir” (s. 111) .

- 616 Olma meclisde ne bir güne hamûş
Vakt ile gâh zebân ol geh gûş
- 617 Suhân-ı gayret-i dürr ü Güher it
Mümkin olduğu kadar muhtasar it (s.226)

İnsanın kendini ifade etme yollarından belki de en faydalı olanı sanattır. Sanat, çocukların kişilik gelişimlerine katkı sağladığı gibi çocukların ve gençlerin milli ve evrensel değerleri tanımalarına da yardım eder. Çocuklar sanat sayesinde hislerini başkalarıyla ortak bir potada yoğurduğu için paylaşmayı da öğrenir. Nâbi yüzyıllar önce bu faydayı eserinde şu şekilde dile getirir.

- 950 Gûş kıl nağmesini mürgânun
İktizâ eyler ise anun

- 951 Komaz ayine-i hatırdan gubâr
Nagme-i ceng ney ü musikâr
- 952 Nagme-i şûh-ı hoş-aheng-i beşer
Hâh u nâ-hâh ider inşana eser (s. 254)

Her ne kadar Vehbî de müziğin faydalı olduğundan eserinde bahsetse de şair, şarkı söylemenin boş bir uğraş olduğunu ve şarkı söylememek gerektiğini önemle vurgular.

- 247 Mûsikî fenni de hikmettedir
İlm-i ashab-ı tabi'atdendir
- 248 Bilürüm râhat-ı ervâh ammâ
Mâye-i kuvvet-i eşbâh ammâ
- 249 Beste-hanlık sana şayeste değil
Silsilen anlara peyveste değil (s. 86)

Aynı şekilde Telemak'ta da evrensel bir değer olan müziğin hem rahatlatıcı özelliği hem de bütün âlemin müzik gibi ahenkli bir ilişkiyi içinde barındırdığı ifade edilir:

Şu kevâkib-i kevkebe-i meydân-ı âsumânda miyâne-i sevâbit ü seyyâratta münâfât-ı harekât münasebetiyle mübâyenet vukû' çerâğ-ı ziyâ-pâş-ı sipihr-i çârûmîn münevver-sâz-ı rûy-ı zemîn ve rûzân ü şebân ra'y-ı hayvânât ve mûsikî vü nagamatta ders-âzmâ-yı tâ'ife-i şubân olup ..." (s. 48) Sanat ve sanatçı üzerine değerlendirmelerin de olduğu eserde, özellikle devlet idarecisine etraftaki şairlerin hükümdara gereksiz methiyeler sunabileceği ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğine dair detay hatırlatmalar da önemlidir (s.136).

Telemak'ın hocası Mentor değişik hikâyeler ve misallerle örnek insan tipini eserinde çizerken aile hayatının özelliklerine de ayrıca yer verir. Bu örneklemeler aile hayatını nasıl olması gerektiğine dair öğütlerdir. Esas itibarıyla bu öğütler, Doğu ya da Batı kültürü demeden kabul görecektir ortak kanaatlerdir. "Herkes bir karı alır ve ilâ-âhiri'l-ömr birlikte olurlar. Zevcenin zevce ve zevcin zevceye mahabbet ü ri'ayetleri olup bir cân iki kalıpta imtizâc ederler..." (s. 96).

Aynı şekilde eserde yerleşik ev düzeni ve hayat hakkında da nasihatler de dikkat çeker. (s. 125) Nâbi de Fenelon gibi eserinde huzur ve mutluluğun evde, eşte aranması gerektiğini vurgular.

- 604 Hânedan çıkma ki oldur cennet
Kûşe-i hânedede genç-i genc-i halvet (s. 225)

Sümbülzâde Vehbî oğluna bu konuda daha çok evin düzeni, huzuru ve eş seçimi ile ilgili nasihatlerde bulunur.

- 963 Muntazam olmalıdır hâne hemîn
Beyt-i şâ'ir gibi tâ ola metîn
964 Virmeyen hânesine hüsn-i nizâm
Göremez rûy-ı safâ vü ârâm (s. 222)

Evrensel bir kabul olarak, hevâ ve hevesin peşinden koşmanın insanı yıpratmış gerçeği açıktır. Hırs, dizginlenmediği takdirde insanı felakete götürür. Üç eserde insanın hırslarının peşinden koşmasının, nefsinin emirleri ile yaşayan bireyin hayatının çok kötü geçeceğine dair misaller verilmiştir. Konu ile ilgili Telemak'ta "Hevâ vü heves kalbimi isti'ab etmekte ise Cenâb-ı Hak'dan temenni-i mevt ederim" (s. 39). Devlet yönetimi yahut fetihler esnasında takınılacak idarecinin takınacağı tavır ile ilgili Telemak'a verilen öğütlerde hırs sıkça yer alır. "Hasbe'l-halak-i uhuvvet olduğumuz ebnâ-yı âdemin hırs ü iftihâr yoluna kanını dökmeği ve diyarlar feth etmeği istemediğimizden..." (s. 105) Aynı şekilde Telemak'ta nefsin peşinde koşmanın bütün tehlikeleri içinde barındırdığı ifadesi de yer alır. (s. 51) Yine "Âlemde bu 'arbede vü gavgâ nedir? İnsanların ekip biçmeğe kadir olacaklarından ziyâde arâzi yok mudur?" (s.156) uyarıları ile insanların hırslarının ve kavgalarının gereksiz olduğuna, onları felakete sürüklediğine vurgu yapılır.

Nâbi'nin eserindeki ideal insan tipinde de vurgulanan prototip; dünyada ona verilenler karşısında gurura kapılmayan, mevki, makam konusunda hırsına yenilmeyen, nefsinin peşinde koşmayandır.

- 574 Olma mestâne-i câh u pâye
Karşu turma gazab-ı Mevlâ'ya

- 579 Unf ile halku kapundan sürme
Kimseye dâmen ü dest öpdürme (s. 222)

Vehbi de nasihatlerinde kıskanç, hırslı kişilerin ruh halleri ile ilgili daha çok benzetmeli ifadeler kullanarak bu konudaki düşüncesini benzer şekilde aktarır.

- 520 Kühen-i sinesin eyler pür-dûd
Dâim âteşde yanar kalb-i hasûd (s. 138)

“Sana kötülük yapan kimseyi, ona iyilik yaparak cezalandır.” kelâm-ı kibarında Hz. Ömer aslında bütün insanlığın nasıl barış ve huzur içinde yaşayacağına dair ipucunu vermiştir. Nâbi de beşeri insan ilişkilerinde ‘iyilik’in esas alınmasını, herkesle iyi geçinmeyi, nefesine eziyet edenlere karşı bile şefkatli olunmasını tavsiye eder.

- 543 Hüsn-i hâl ile geçin herkes ile
Hoş-dil ol herkes ü her nâ-kes ile
- 545 Cevr ile kimseyi bî-zâr itme
Sana cevritse de azar itme (s. 220)
- 601 Bî sebep halk ile gavga itme
Terk-i bârû-yı müdâra itme (s. 225)

Telemak’ı eğiten hocası anlattığı hikâyede, insanlara karşı iyi davranışın gerekliliğini hatta iyilikten zevk alınmasının hayat felsefesi olması gerektiğini aktarır. “Ben asla fenalık etmedim. Dâima iyilik etmeden lezzet alıp ser-best ü epsem bir âdem idim...” (s. 162) İlave olarak insanlarla beraber olduğunda yardım ve iyiliğin her durumda tek çıkar yol olduğu sık sık tavsiye edilir. “İnsan zamân-ı feyz ü ikbâlinde bî- çâregâna mu’în ü meded-kâr olmalıdır” (s. 146; 135,151).

Adalet konusu incelemeye aldığımız eserlerde öne çıkan öğütler arasındadır. Nâbi, eserinde örnek insan tipini çizerken kul hakkı yememeyi, adaletli olmayı, gerektiğinde hakkını başkalarına bağışlamak gerektiğine dair beyitler söyler.

- 1647 Kimsenün sende olmaya hakkı
Görmeye tahta-i bâbun dakkı

1632 Lutfdan gayriye el açmayasın

Halka lutf eylemeden kaçmayasın (s. 314)

Telemak'ta yazar, adaletli ve merhametli devlet idarecisinin halkını mutlu ettiği ve böylece birbirine güvenen, mutlu bir toplumun ortaya çıkacağını ifade eder. "... merhamet ü adâletinden müteşekkîr ve kendisi emîn ve mutmâ'inü'l-hâtır olarak hükümdâr ahâli ve ahâli hükümdâr ile ber-hordâr ü sa'adet hâl ve rûyet-i mesâlih-i yevmiyye-i umûmiyyeden herkes makzî'l-âmâl olmasıyla etraf ü havâli-i sûr abâdân u mâmûr..." (s. 93; 72).

Toplumun huzuru, mutluluğu için yazılmamış bir takım kurallar vardır. Bu kuralların en önemlisi insanları birbirine düşürmemektir. Toplumsal kargaşaya insanlar hakkında dedikodu yaparak sebebiyet verilir. Mentor, talebesi Telemak'a nasihatler verirken devletin başına geçtiğinde dikkat etmesi gereken hususları sıraladığında dedikodu konusuna da girer. Bu konuda Mentor, Telemak'a idaresi altında bulunanlar hakkında fitneye sebebiyet vermeme konusunda öğütlerde bulunur. "... erbâb-ı sadâkat ü fazileti buldukta havsala-i hazmlarından ziyâde nüfuz u servete nâ'iliyyetle mizaçlarını ifsâd etmeyerek onları ve vasıtalarıyla bulunacak âdemleri menâsıb-ı kebîre vü sagîrede istihdâmda intifâ' ve ahvâl-i teba'ya kesb-i ittila etmelidir." (s. 187)

İslâm peygamberi dedikoduyu, ölmüş Müslüman kardeşinin etini yemekle özdeş tutarken, "Ey iman edenler! Zannın fazlasından sakının. Zira zannın bazısı günahdır..." (Hucurat:12) ayeti de bu konuya yönelik ilâhî boyutta bakışı daha da kesinleştirir. Çocukları İslâm terbiyesi üzerine yetiştirmeyi tavsiye eden Nâbi, eserinde dedikoduya değinerek bütün inançlarda kabulü mümkün olmayan ve toplumun mahvına sebep olacak olan fitnecilikten insanları uzaklaştırmak ister.

531 Eyleme kimseyi zemm ü gıybet

Aybdur âkil olana bu sıfat

1500 Olma râfi' alem-i vesvâsi

Birbirine düşürme nâsi (s. 219-300)

Aynı şekilde Sümbülzâde Vehbi, dedikodu yapanı şeytanla eş tutar. Bu insanlarla dostluk kurmamak gerektiğini de oğluna verdiği öğütlerde sert bir dille ifade eder.

- 418 Kimseyi fasl ü mezemmet itme
Ehl-i gıybet ile ülfet itme
- 422 Nakl-i meclis idici şahs-ı le'im
Şüphesiz sâni-i şeytân-ı recim (s. 118)

Nâbi eserinde zevk ve sefahat düşkünlerini yola getirmek için onlara düşmanca bir tutum sergilemek yerine iyi davranmak gerektiğini “ve kul lehumâ kavlen kerîmâ (kerîmen)”(İsra-23) ayetine telmih yaparak belirtirken mısraların alt metninde ise Nâbi'nin eleştirel tutumu ve bu tip insanları doğru yola getirme düşüncesi vardır.

- 598 Süfehâ ile müdârâ eyle
Enbiyâ kavlini icrâ eyle
- 599 Enbiyâ mesleğini eyle kabûl
Oldı me'mur müdârâya Resûl (s. 224)

Telemak'ta ise zevk, para ve sefahat düşkünlüğünün insanı felakete götüreceğine dair ortak bir düşünce belirtilir. “Bâ'is-i ifsâd-ı mizâc-ı benî-âdem olan illet-i sefâhetten ve müdâhâle-i madde-i ticaretten sakınmağıla vâridât-ı mu'ayyeneyi lüzum-ı hakikisine göre sarf ü idareye dikkat ü i'tinâ bâdî-i husûl-i servet ü gnâ olur (s. 54).

Hayriyye'de ve Telemak'ta akıl sahibi olmak, meseleleri çözerken akli kullanmanın önemi, vesveseden uzak olmanın gerekliliği her vesileyle vurgu yapılan konular arasındadır. “Telemak uykuya niyet eyledikde, Mentor yakasını devşirip ‘Ne zaman kendinizi harekât-ı âkilâneyi mu'tad edeceksiniz” (s. 58).

- 656 Fikr-i müstakbeli pîşin çekme
Yok yire vesvese tohmın ekme (s. 229)
- 1623 Kalbüne bulmaya medhâl evhâm
Gözlerün görmeye gerd-i âlâm (s. 312)

Ayrıca Telemak'ta, düşünme ve filozoflar konusunda çocuklara öğüt verilirken özellikle ikiyüzlülük ve yağcılık gibi hususlarda dikkatli olunması gerektiği vurgulanır. Lutfiyye'de ise felsefeden tamamen uzak durulması gerektiği ifade edilir. “Bazen i'timad eylediği aldanmış ise de onun yerinde bulunması farz olunan hangi filozof kendini müdâhânedan muhafaza

edebiliyor? Nice nice hükümdârân-ı âkil iğfâl olunmayayım ihtiyatıyla defâ'atle vâkî'dir" (s. 121).

- 90 Görinür gerçi muvafik akla
Ekserî lik muhâlif nakle
- 92 Felsefiyyât u tabî'iyâtı
İnfi'âl ü kem ü keyfiyyâtı (s.54)

Sonuç:

İnsanı eğitip yetiştirmenin, insan olma erdemine erişmenin yollarından biri de kişinin içinde kökeni olan ahlâkî fazileti ve değerleri geliştirmesidir. Bu değerlerin gelişmesi toplumun top yekûn olarak insanî özelliklerini gittikçe mükemmelleştirir. Yüzyıllardır bütün insanlar ve neredeyse bütün medeniyetler adalet, fedakârlık, doğruluk, dürüstlük, bağış, emanete sadakat, hayırseverlik, cesaret, sabır, tahammül, ilim, iyilik etme, mahrum ve zayıf düşenleri savunma, teşekkür etme, eli açıklık, cömertlik, sözünde durma, af ve bağış, yumuşaklık ve halka hizmet etmek gibi insana ait ahlaki değerlerin kıymetini kabul etmektedirler.⁷ Globalleşen günümüz insanının hızla değişen ve gelişen dünyasında bu değerlerin hiç birinde en ufak bir değişiklik aslında söz konusu değildir. Takip edilen farklı dönemler, coğrafyalardaki uzaklık ve çeşitlilik birbirinden farklı ilahi dinlere mensup olan insanların bütün bu farklılıklarına rağmen aslında aşağı yukarı benzer ahlaki değerlere ve kurallara sahip olduğu görülür.

Bu bağlamda sanatın da, özel anlamda, edebi eserin esas amacı, insanların maneviyatına ahlakına olumlu etki göstermekle birlikte onun hayatta, toplumda güzelliği ve çirkinliği, kabahati ve fazileti, karamsarlığı ve iyimserliği vs. manevi-estetik nitelikleri farkına varma yeteneğini oluşturmak, geliştirmektir.⁸ Sanat sayesinde geliştirilen bu farkındalığın toplumun geleceğinin teminatı olan çocuklara yönelik tarafı ise edebi eserlerde yüzyıllardır vardır. Belge niteliğindeki eserlerin incelenmesi ile çocuğa verilen değer, onlara verilen nasihatlerle ortaya çıkmaktadır. Bu eserlerde önemle verilen mesajların başında çocuklarda bazı ortak insanî ve manevi değerleri geliştirmek olduğu görülür. Nasihate bakıştaki bir diğer dikkat, bahsedilen insani değerlerin her zaman geçerli olduğunun tespitidir. Şu da muhakkaktır ki, bazen hem Doğu'da hem de Batı'da değerleri belirleyen eylemler ve kavramlar aynı olsalar bile ifade ettikleri anlam her zaman ve her yerde, aynı olmayabilmektedir. Fakat insanoğlunun yüzyıllara

⁷ Tahsinoğlu, A. R. <http://www.siyasalbirikim.com.tr>

⁸ Kurbanov, B. O. <http://www.hakveadalet.com/ahlaki-degerler-ve-sanat>

yahut toplumlara göre anlayışı değişse de ilk insandan beri aslında bazı değerlerin içi yani özü aynı kalabilmekte ve pek çok değer çağları aşır yeni nesillerin de ortak değer algısı olabilmektedir.

İncelemeye tabi tuttuğumuz farklı medeniyetlere ait üç edebi eserdeki örneklendirmelerden yola çıkarak, toplumun geleceğinin ve teminatının göstergesi olan çocukların muhatap alınmasının önemi bir kere daha açıkça görülmektedir. İnsanların huzuru, barışı, mutluluğu yakalaması için toplumsal fark gözetmeden çocuklara ortak nasihatlerin verilmesi bahsedilen değerlerin aynı noktada birleştiğini yüzyıllar öncesinden göstermektedir.

Kaynaklar

- Alıcı, G. T. (2011). *Lutfiyye-i Vehbi*. Kahramanmaraş: Ukde Basımevi.
- Alpaslan, G. G. (2007). *Tercüme-i Telemak*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Armağan, M. Bir 'Roman'ın Romani. *Yağmur Dil Kültür ve Edebiyat Dergisi*, <http://www.yagmurdergisi.com.tr>, Erişim tarihi: 09.09.2013
- Beyzâdeoğlu, S. A. (1986). *Lutfiyye-i Vehbi*. İstanbul: Cihan Neşriyat ve Matbaacılık.
- Eyduran, A. Klasik Türk Edebiyatına Çocuğun Yansıması, <http://www.ozgurpencere.com>, Erişim tarihi: 20.09.2013
- Kaplan, M. (2008). *Hayriyye-i Nâbi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kaynaradağ, A. Türk Yazın ve Düşünce Hayatında Ütopya, turk-yazn-ve-dusunce-tarihinde-utopya.html, Erişim tarihi: 27.09.2013
- Kurbanov, B. O., Ahlaki Değerler ve Sanat, <http://www.hakveadalet.com/ahlaki-degerler-ve-sanat>, Erişim tarihi: 29.09.2013
- Meriç, C. (1980). *Kırk Ambar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaş, İ. Bilim, Bilim İnsanı ve Bilimsel Etik, <http://www.genbilim.com>. Erişim tarihi: 27.09.2013
- Tahsinoğlu, A. R. Ahlak İnsanlığın Evrensel Bir Değeridir, <http://www.siyasalbirikim.com.tr>, Erişim tarihi: 17. 10. 2013